

Első rész

FŐBB FÖLDRAJZI SAJÁTOSSÁGOK

Földünk különböző területei sajátos földrajzi tulajdonságaik révén eltérnek egymástól, és a szemlélőben a földrajzi vagy a természeti egység képzetét kelthetik. A képzet első forrásai a szembetűnő alaktani és morfológiai sajátosságok. A morfológiai különbségekhez más különbségek is társulnak, amelyek a különböző földrajzi szélesség, éghajlat, növényzet, a föld terméshozamából erednek. Az imént felsorolt földrajzi sajátosságoktól képzettársítással a terület történeti szerepéhez juthatunk el, amellyel folyamatosan hatott az egymást követő kultúrákra és a mai kultúra állapotára. A lélek akaratlanul is kapcsolatot keres a kétfajta tényező között. A földrajzi vonások, a történelmi és szociológiai tényezők összekapcsolása kiemelkedő jelentőségűvé válik, ha a terület olyan fontos szerepet játszott a kultúra történeti fejlődésében, mint a Balkán-félsziget. A gondolatok sora óhatatlanul felveti a következő kérdést: melyek azok a domborzati vonások, amelyek meghatározzák a Balkán-félsziget karakterét, és melyek azok, amelyek miatt a balkáni népek élete és fejlődése másként alakult, mint a szomszédos országok lakosaié.

Ebből a szemszögből fogjuk a Balkán-félsziget földrajzi jellegzetességeit mint emberföldrajzi és etnográfiai tényezőket megfigyelni. Nem geomorfológiai jellegű stúdiumról beszélünk. Nem vállalkozunk a domborzat specifikus vizsgálatára. Azonban ahhoz, hogy a földrajzi jellegzetességek e csoportját meghatározhassuk, olyan morfológiai és geológiai elméleteket kell megismerni, amelyek a legpontosabban magyarázzák meg a fogalmakat, mint ahogyan ez az emberekkel foglalkozó tanulmányokban lenni szokott, és az eddigi kutatások eredményeit meg kell próbálni ötvözni a saját eredményekkel.

Ennek szellemében mutatom be a Balkán-félsziget földrajzi sajátosságait, melyek három csoportra oszthatók: az eurázsiai sajátosságok, a kapcsolódások és az elterjedés, valamint az elszigetelődés és elválás sajátosságai.

Első fejezet

AZ EURÁZSIAI SAJÁTÓSÁGOK ÉS A RÉGI CIVILIZÁCIÓK

A kapcsolat Európa és Ázsia között. – A kis-ázsiai kultúra hatása. – Az égei, a mükénéi és a hellén kultúra. – A bizánci kultúra eurázsiai jellege

Ha a Balkán-félszigetet mint földrajzi egységet madártávlatból szemlélnénk, szárazföldi tömbként érzékelnénk, mely északon szélesen a kontinenshez tapad, két uralkodó hegylánccal: nyugaton az Alpokhoz simuló Dinári-hegységgel, keleten a Kárpát-Balkán-hegység ívével. Délen a félsziget összeszűkül, és az Égei-tengerben számtalan szigetre morzsolódik, melyek nyugatról keletre Kis-Ázsiáig fekszenek szétszórtan. Földtani vizsgálatok bebizonyították, hogy a félsziget fő tektonikus rendszerei a kis-ázsiai hegylánccal szinte azonos szerkezettel rendelkeznek. Ugyanakkor ezek a hegyek nem folytatódnak megszakítás nélkül az ázsiai hegyekben. A pliocén és dilúvium korú hasadások és vetődések folytán a Balkán-félszigetet Kis-Ázsiával összekötő szárazföldi kapcsolat megszakadt. A kapcsolat tanúi az Égei-tenger szigetei, többek között a Szporádok és a Kikládok. A kapcsolat egy része mégis fennmaradt a Boszporusz és a Dardanellák környékén, aminek az Égei-tenger kialakulása előtti, régi völgyek a bizonyítékai, amelyek megsüllyedtek és melyeket az így betörő víz elárasztott. Az első benyomás az általános áttekintés után helytállóan tekinthető. A Balkán-félsziget földrajzilag és geológiailag az Európa és Ázsia közötti összekötő kapocs, néhány sajátos vonással kiegészülve.

Nem itt található a két földrész közötti egyedüli kapcsolat. Ellenkezőleg, az Orosz-hátság széles sávban összeköti Európát Ázsiával. Az orosz síkság azonban Szibériában és Közép-Ázsia pusztáiban folytatódik, melyek nehezen megközelíthetők és a régi civilizációk központjaitól távol estek. A Balkán-félsziget viszont szorosan fekszik a tengerek közül a legkönnyebben megközelíthető Égei-tenger mellett, és a nagyszámú szétszórt szigetecske révén Kis-Ázsiához, vele együtt Indiához vagy akár Egyiptomhoz, a legrégebb civilizációk bölcsőihez kapcsolódik. Míg Oroszországon keresztül kizárólag az ázsiai népek vándoroltak, akiktől idegen volt a magaskultúra, addig Kis-Ázsián és az Égei-tengeren át jelentős kulturális áramlatok útja vezetett. Noha a Balkán-félszigetnek nincs közvetlen kapcsolata Ázsiával és Egyiptommal, mégis szorosabb a kapcsolata ezekkel, mint mondjuk Oroszországnak. Földrajzi fekvésénél fogva a Balkán-félsziget a környező kontinensek klasszikus kultúráinak befogadására volt hivatva. Az égei-tengeri szigeteken és partokon, valamint a tengerszorosok környékén – melyek inkább összekötik, mint szétválasztják Ázsiát Európától – születtek meg az első magasabbrendű civilizációk.

A Balkán-félsziget civilizációs fejlődésben betöltött szerepe tehát elsősorban földrajzi fekvéséből és jellegéből, valamint az égei-tengeri szigetek közelségéből ered; azon morfológiai sajátosságokból, amiket mi eurázsiaiak nevezünk.

Emlékeztetőül felsoroljuk az anyagi kultúra néhány fontos kis-ázsiai vívmányát, mely általánosan ismert. Az égei-tengeri övezet gabonaféléinek több, mint fele – a

búza, árpa, zab stb. – nyugat-ázsiai eredetű, csakúgy, mint a ruházat legerjedtebb alapanyagát adó len és kender is. A szőlő- és olajbogyó-kultúra különösen fejlett az Égei-tenger vidékén. Az olaj és a szőlő használatán alapuló életmód, ötvöződve a gabona és kenyér használatán alapuló életmóddal, ma kizárólag görög-égei jellegzetesség, Kis-Ázsiában és az Égei-tenger övezetében alakult ki. A Balkán-félsziget számos háziállata nyugat-ázsiai eredetű. Ázsia ezen részén, különösen Mezopotámiában, már az antik birodalmak alapítása előtt megjelenik az ekés földművelés, ahol a szarvasmarhát igavonóként használják, és az öntözés korszerűbb rendszere is itt terjed el. A vívmányok a legrégebb időktől kezdve elterjedtek az Égei övezetben, később pedig a Balkán-félsziget más részein. Végezetül megjegyzendő, hogy számos gyümölcs származik Elő-Ázsiából, de honosításuk idejét nehéz meghatározni. A középkorban Bizáncon keresztül tovább folyt a gyümölcsök terjesztése, amiben nemességünk és egyházunk, kiváltképp szerzeteseink vállaltak nagy részt. A későbbiek során a törökök, a gyümölcs és virág rajongói is sokban hozzájárultak a további népszerűsítésükhöz.

Az Égei-tenger övezete nemcsak Közép-Ázsia és Egyiptom növénykultúrájának, de művészetének, iparának és szellemiségének is új otthonot adott.

Az Égei-tenger szigetein és partjain ringott a prehellén civilizáció bölcsője, az égei és a mükénéi civilizáció, amely idővel a valós történelmi folyamatokból kiesett, csak az ásatások és az ott fellelt tárgyi emlékek révén látott napvilágot, és ezekből rekonstruálható. A rendkívül fontos kutatások, melyek nagy körültekintéssel végeztek Kréta szigetén, a Kikládok szigetein, a régi Trója helyén csakúgy, mint a szárazföldi Görögország egyes részein (Mükéne, Tirrénosz, Peloponnészosz, Attika és Thesszália), a XIX. sz. fényes fejezetét írták. Ezek alapján jelenthető ki, hogy az Égei-tenger vidéke sokrétű kapcsolatot tartott fenn a nagy afrikai császárságokkal (Memphis és Théba), Elő-Ázsiával és fordítva, a prehellén kultúra nyomait tapasztalhatjuk Egyiptomban, Palesztinában és Szíriában. Az égei és mükénéi kultúra talaján fejlődött ki a Balkán-félsziget Égei övezetében a nagyszerű hellén civilizáció, mely minden országon és minden időn túl tündökölt.

Az égei-tengeri tengersizorosok és északi partok civilizáló szerepe valamivel később, csak a kereszténység első századaiban és a középkorban fejtik ki hatásukat. Az övezetben, főképp Konstantinápolyban és Szalonikiben rendkívül korán mély gyökeret vert a Palesztinából induló kereszténység. A palesztinai és szíriai keresztény templomokkal azonos időben épülnek itt is az első keresztény templomok, melyeknek építészeti megoldásait más vidékeken is utánozzák; a kevésbé ismert szaloniki templomok a legrégebbiek és legszebbek sorába tartoznak. Konstantinápolyból és Szalonikiből a bizánci kereszténység lelkes és lendületes igehirdetői kelnek útra, akik kiváltképp a szlávok körében végeznek eredményes térítést. A bizánci egyház hatása a pravoszláv vallású népekre közismert, különösen az orosz népre, mely Európában a legszámosabb. Konstantinápoly a középkor fő politikai és kulturális központja volt, amely abban az időben olyan jelentőséggel bírt, mint Párizs és London napjainkban, és az akkori Nyugat-Európa kevésbé civilizált részére is nagy hatással volt. Sokáig Konstantinápoly volt az a kisugárzó központ, ahonnan a kifinomult ízlésnek megfelelő használati cikkek származtak, így egy kifinomultabb értelmi és anyagi lét igényét hordozták akkoriban. A bizánci állam és civilizáció szellemisége, miként a kereszténysége is, nagyrészt keleti eredetű volt: előkelőségeinek egy része

Elő-Ázsiából, más része a Balkán-félszigetről érkezett. Miként a korábbi égei-tengeri civilizációkon, a bizánci civilizáción is megmutatkozott a vidék eurázsiai közvetítő szerepe.

Az ázsiai és afrikai Keletről származik az emberiséget legmélyebben megváltoztató, legnagyobb gondolatok némelyike. Azok a Balkán-félsziget égei partjainál nyerték el legtökéletesebb formájukat és teljesedtek ki.

Második fejezet

A KAPCSOLÓDÁS ÉS ELTERJEDÉS FÖLDRAJZI SAJÁTOSÁGAI

A körzethatárok mentén történő terjedés sajátosságai. – Völgyek és hosszanti irányú utak. – Szorosok, hágók, és a rajtuk keresztül vezető utak

Amíg a félsziget eurázsiai jellege annak földrajzi helyzetéből, a partszakaszok és a szigetek alakjából, mondhatni a perifériák domborzatából és a délkeleti közvetítő területek formájából adódik, más, nem kevésbé fontos földrajzi vonások a félsziget szárazföldi részére irányítják figyelmünket, melyek az Égei-tengertől északra találhatók. Ezen tulajdonságok legalább annyira erőteljesek, mint az eurázsiaiak. Több variánsuk különíthető el, és inkább szárazföldi, mint tengermelléki jellegűeknek tekinthetők, és rendkívül összetett kapcsolatokat meg hatásokat eredményeznek. A forma sokfélesége és a hatások széles skálája miatt lényegesen nehezebb egy alapgondolatot, vezérfonalat választani, mely a Balkán-félsziget szárazföldi részén végzett vizsgálódásaink során segítségünkre lehetne.

A Balkán-félsziget térképét szemlélve azonnal szembetűnik, hogy északi irányban, a Pannon-síkság felé teljesen nyitott, valamint hogy nagy határfolyói Európa központi részén erednek. Továbbmenve, a szárazföldi részek partjai kevésbé tagoltak az Égei-tenger partjainál. Meglepődhetünk az észak–dél és nyugat–kelet irányú völgyek hosszán. A szorosokon, hágókon és keresztirányú völgyeken át az adriai partvonal és a szárazföld közötti kapcsolattartás lehetősége adott. A völgyek és az összekötő útvonalak között hatalmas szigetekként tornyosulnak azok a hegyek, melyek teljesen elválasztják egymástól a természeti egységnek tekinthető területeket, de egyúttal maguk is elszigetelt és magányos egységet képeznek. A hegységek, akárcsak az őket elválasztó völgyek, több nagyszámú, de kisebb területi egységre oszlanak a folyók torkolatánál, melyek neve *zsupa*³. A hosszanti völgyek az Égei-tenger öbleit is elérik, ezért a legfontosabb völgyek szoros kapcsolatban állnak az eurázsiai sajátosságokkal.

A szárazföldi tömb domborzata hatással van az éghajlati övezetek, a növényzet, az ehető növények fajtáinak, sőt az életforma kialakulására is. A domborzat a régi és az újabb, a balkáni és a kívülről jövő kultúrák elterjedését is befolyásolta. Meghatározta az emberek mozgási irányát a félszigeten kívül, valamint az etnikai csoportok migrációját annak belsejében.

Ezen emberföldrajzi és etnográfiai hatásokat figyelembe véve a Balkán-félsziget földrajzi sajátosságai két főbb csoportba sorolhatók: az elsőt a kapcsolódás és elterjedés, a másodikat az elszigetelődés és elválás fogalmaival írhatók le.

A kapcsolódás és elterjedés sajátosságai megkönnyítik a különböző mozgásokkal összefüggő jelenségek elterjedését. A mozgások lehetnek a légkörrel kapcsolatosak,

³ A fogalom ebben az értelmében tehát földrajzi, és nem politikai. A fent leírt fogalom valójában a magyar megye szó szerb és horvát megfelelője lenne. (ford. megj.)

biológiaiak vagy az emberi tevékenységből, civilizációból vagy akár nyugtalanságból adódó legváltozatosabb mozgások. Ez utóbbi mozgásformák különösen a kommunikációs útvonalakhoz köthetők, melyek a római közigazgatás első napjaitól, az időszámításunk előtti két évszázadban a hosszanti és keresztirányú völgyek mentén épültek ki. A kapcsolódásnak és elterjedésnek három, jól elkülöníthető és világos csoportja létezik: a peremvidékről történő behatolás, a völgyek és hosszirányú utak mentén történő haladás, valamint a szurdokok, szorosok és a keresztirányú utak mentén történő mozgás.

Behatolás a peremvidékről

A Balkán-félsziget széles sávban kapcsolódik az európai kontinenshez, nincs attól magas hegyekkel elválasztva, ellentétben a Pireneusi- vagy Appennini-félszigettel. Északon a Kárpát-medencében, keleten a Havasalföldben vagy Pontuszi-síkságban folytatódik. Észak felé teljesen nyitottnak mondható. Ugyanakkor az északi határt a Kárpát-Balkán-hegység íve szeli ketté. A keleti vagy pontuszi rész gyakorlatilag csak a pontuszi területek hatása alatt áll, függetlenül attól, hogy azok dél-országi, elő-ázsiai hatások, melyek Konstantinápoly vagy a szorosok felől érkeztek. A kapcsolattartást a különböző, elsősorban az emberi mozgás hozta létre a parti síkságokon, és kevésbé jelentős a fekete-tengeri forgalom. Ezzel ellentétben a másik oldal, a Pannon-síksági rész kapcsolata Közép- és Nyugat-Európával rendkívül szorosnak mondható.

A kontinens közepébe hatoló Száva és Duna folyók, a félsziget északi határát alkotó vízi utak tovább szaporítják a kapcsolattartási lehetőségeket a szárazföld belsejével, különösen azokon a részeken, melyek a Kárpát-Balkán-hegység ívétől nyugatra fekszenek. Európa egyik uralkodó vízi útvonala a dunai. A Száva völgyében kiépült vasútvonal, Ljubljanán és Milánón keresztül a legrövidebb úton köti össze a Balkán-félszigetet Nyugat-Európával. Végző soron fontos kihangsúlyozni, hogy a félsziget határán jelentős folyók: nevezetesen a Duna, Száva, Tisza és Dráva találkoznak, melyek együtt Belgrád felé folyva a folyami hajózás fontos állomásává, kulturális hatások központjává teszik a várost és környékét.

Az északi határok tehát nyitottabbak mindkét esetben, a félsziget területe ebből az irányból hozzáférhetőbb, különösen a migrációs hullámok és hódítások számára, induljanak bár azok a félsziget belsejéből vagy határain túlról. A Pireneusi- és Appennini-félszigetről ugyanez nem mondható el. A Balkán-félsziget nyitott északi része dél felé haladva beszűkül, és kisebb egységekre töredezik, főképp a Kárpát-Balkán-hegységtől nyugatra eső részeken. Minél délebbre hatoltak az északról jövő hódítások, annál inkább felörlődött azok ereje és egysége. Az északi határ csábítóan hatott az északról jövő népekre: de délre hatolásuk mélységével egyenes arányban többségük végleg a Dél foglyává vált. Csak a nagyszámú és erős népek tudták etnikai sajátosságaikat megőrizni, és fejlődésüket biztosítani. A többiek eltűntek a félsziget rengetegében.

A félsziget európai részét határoló Adriai- és Jón-tenger viszonylag kis szélessége miatt nem akadályozza a könnyű átjutást. Valójában a Földközi-tenger öbleiről beszélhetünk. Epirusz partjai és Dél-Olaszország földje között a tenger, mint egy garat, összeszűkül. Az Otrantói-szoros Otranto és Vlorë között 90, Vlorë és Brindisi között mindössze 135 kilométer széles. A dalmát és epiruszi partok mentén szigetek

sora található, melyek az olasz partokhoz is közel fekszenek. Ennek következtében a Balkán-félsziget nyugati hajózási útvonalai a Földközi-tenger, de főképp Itália irányában nem ütköznek akadályba, és a hajózás kezdetlegesebb módja is hatásosnak mondható. A félsziget nyugati partjain tapasztalható tagoltság azonban lényegesen eltér az Égei-tenger partjain megfigyelttől. Általánosan megfogalmazva, a partra az apró formákban kifejezésre jutó tagoltság jellemző. Az Adriai-tenger partjaira jellemző, hogy északnyugat–délkeleti irányban a Dinári-hegységgel, észak–déli irányban pedig a Pindosz-hegységgel párhuzamosan futnak. Az öblök nem hatolnak olyan mélyen a szárazföld belsejébe, mint az égei-tengeri öblök. Ezt legtöbbször a magas hegyek gátolják meg. A mozgás ezért a szűk part menti sávra korlátozódik, a szárazföld belsejébe egyedül a hágókon és szorosokon, valamint a keresztirányú völgyeken át lehet behatolni.

Völgyek és hosszanti irányú utak

A Balkán-félsziget szárazföldi tömbje észak–dél, illetve délkelet irányban hosszú völgyekkel barázdált, melyeket hosszanti vagy longitudinális völgyeknek nevezhetünk. Itt található a környező területekre legnagyobb hatást kifejtő, attraktív hegyek többsége. A hosszirányú utak egyrészt a dunai és dinári, másrészt az égei területek közti közlekedést; illetve a Balkán-félsziget központi és déli medencéinek kapcsolatát teszik lehetővé. A legfontosabb hosszirányú útvonalak: a Morava–Marica folyó völgye és a Morava és Vardar völgye, melyek Isztambul és Szalonikit a Száva és Duna partján fekvő Belgráddal kötik össze.

Legcélravezetőbb kommunikációs útvonalként és földrajzi egységként a Morava–vardári-völgy szerepe a legmeghatározóbb. A két folyó vízvásztója nem egy hegylánc: a Preševói- és Metohijai-medencében találkoznak, a régi tavak völgyében, ahol a folyók oly lustán folynak, hogy első pillanatban nem derül ki, vajon a Morava vagy a Vardar felé folynak-e. A Kosovói-medencében a Nerodimka folyó (egy mesterséges bifurkáció miatt) kettéválik, egyik ága a Moravát, a másik a Vardárt táplálja. A Morava és a Vardar völgyei tehát a vízvásztónál találkoznak, nem válnak szét. Ez a sajátosság a Szalonikit Belgráddal összekötő vasútvonal megépítését könnyítette meg. A vasútvonal a moravai és vardári vidékeken keresztül, mondhatni azok kellős közepén vezet, és ezzel jelentős összekötő és kiegyenlítő szerepe van a lakosság körében, és élénkítő hatása is tapasztalható a kereskedelem terén: minden út ide vezet, az élet itt, eme ütőér mentén összpontosul és csapódik le. Mivel nincs közöttük vízvásztó, a Morava és Vardar folyók egyetlen vízi úttá köthetők össze a Duna és az Égei-tenger között.

A Ništől délre elterülő vidékek, főképp a Vardar folyótól keletre fekvők, tektonikus völgyekkel, szakadékok sorával tagoltak: az őket egymástól elzáró hegyek hajlatokká lágyulnak, melyek a Vardar völgyével párhuzamosak. Legmarkánsabb a Szkopje–Ovče Polje–Štip–Radovište–Strumica völgye, mely az Orfani- és Szaloniki-öbölhöz húzódik. A Vardári-völgy tehát megkettőződött. Noha vasút nem vezet rajta keresztül, az Ovče Polje–Strumica útvonal területi jelentősége kétségtelen. A Vardar völgyén keresztülhaladó vasútvonal megépítése előtt itt vezetett a félsziget déli és központi részeit összekapcsoló legfontosabb útvonal. Ezzel elkerülhették a Vardar völgyének szorosait. A középkorban ez az útvonal kötötte össze a Bizánci Birodalmat a szerb állammal.

Szkopjétől északra a középkor és a török uralom idején sem kizárólag a Morava völgyét használták útvonalként. Hogy a Grdelička Klisura (Grdelicai-szoros), mely Niš és Vranje között található, megkerülhető legyen, a régi út eltávolodott a Morava völgyétől, és Ništól a Toplica folyó völgyében haladt tovább a Kosovói-medencébe; a másik lehetőség Leskovac irányából Vranje felé vezetett a Veternica folyó völgyében.

Nišben az előbbtől elválik egy másik, a Nišava, Isker, Marica folyók völgyében Bulgárián keresztül Konstantinápolyba vezető út. Ez utóbbi azonban nem rendelkezik olyan adottságokkal, mint a Morava–vardári-völgy, mert a régi isztambuli és a mai vasúti út három vízvásztón keresztül vezet, melyből kettő jelentős szintkülönbséggel bír: a Nišava–Isker, illetve Isker–Marica vízvásztói ezek, míg az Égei- és Márványtenger közti vízvásztó ezzel szemben alacsony és jelentéktelen.

A Morava–Marica útvonal égei végállomása Konstantinápoly (Isztambul), melynek jelentőségét az előző fejezetben tárgyaltuk. Isztambul politikai és kulturális jelentősége miatt ez az útvonal a legfontosabbak közé tartozott a római kortól napjainkig: ez a római seregek útleírásainak *via militarisa*, a kőhidakkal kiegészített széles töltés, mely mentén helyőrségekkel megrakott római városok találhatóak, nagyszámú menedékkal (*mansiones*) és állomással (*mutationes*), ahol éjszakázásra és lovak váltására is alkalom nyílt. Ez a középkori forrásainkban és a népnyelvben *Császári útként* (Carski Put) említett útvonal. A későbbiek során az Oszmán Birodalom legfontosabb európai útvárává lép elő és neve *Stambulđol* (Isztambuli út) lesz. Ma a Közép-Európát Elő-Ázsiával összekötő vasútvonal halad itt keresztül. Közismert tény, mennyire fontos szerepet játszott az Isztambuli út a germán terjeszkedési tervekben, melyek a Balkán-félszigetre, Elő-Ázsia irányába és azon túlra irányultak.

Ugyanakkor az utóbbi évtizedekben még hangsúlyosabb szerepet kap a Morava–Vardar-völgyi útvonal a Balkán-félsziget egészén, kivéve annak keleti részeit. A Morava–Vardar útvonal végpontja a Szaloniki-öböl, de mindkét útvonal dunai végállomása Belgrád.

A Szaloniki-öböl a tektonikus süllyedések eredményeként született, amely szinte kikezdte a félsziget tömegét, minek következtében az észak-dél távolság jelentősen lerövidült, és így az égei partok közeledtek a félsziget központi és nyugati térségeihez. A Szaloniki-öböl jelentősége az északi részek esetében abban keresendő, hogy itt ér véget a Morava–vardári útvonal. Emellett a Földközi-tenger legtágasabb és legmélyebbre benyúló öble; az újabb időben használt tekintélyes mennyiségű hajózási útvonal eredményeképpen a Balkán-félsziget és Nyugat-Európa kapcsolata még szorosabbá vált.

Északon Belgrád földrajzi helyzete rendkívüli jelentőségű. Itt nemcsak a két hosszirányú útvonal találkozik, de innen indulnak a Duna és a Száva völgyeiben és azokon túl az utak Budapest, Temesvár, Fiume és Ljubljana felé. A Balkán-félsziget helyzetét ezekkel együtt szemlélve a hosszirányú utak északi és nyugati folytatását láthatjuk bennük. Ezek kötik össze a Balkán-félszigetet Közép- és Nyugat-Európával. Földrajzi értelemben Fiume nemcsak Szlovénia és Horvátország adriai-tengeri kikötője, de Belgrádé is. A korábbiakban kifejtettük Belgrád fontosságát és jelentőségét, mint a folyók találkozásánál fekvő hajózási központét.

A felsoroltaknál kevésbé jelentős utak közül kettőt érdemes kiemelni: a *boszniai* és az *epiruszi* utat. Az első Szkopjét és a Kosovo-metohijai-medencét köti össze Szarajevóval. A középkorban ez az útvonal volt Raška legfőbb kommunikációs vonala. A

török korban a boszniai út elsőrendű fontosságú belső út volt, melyen szinte folyamatosan haladtak a lókaravánok. Jelentőségét még inkább fokozták az Adriai-tengertől induló vagy a Nyugat-Morava és Ibar folyó mentén vezető és a boszniai útba torkolló keresztirányú utak. A másik, ún. epiruszi út Santa Karantától, Joáninától, Prevezától vezet Bitoláig. Nagy jelentősége Epirosz és Délnyugat-Macedónia tekintetében mutatkozik. Meg kell említenünk a Struma völgyét is, mely a Szófia-medencét köti össze az égei partokkal, és helyi jelentősége figyelemreméltó.

Átjárók (hágók) és keresztirányú utak

A hosszirányú kommunikációs útvonalak mellett a félszigeten jelentős számú szoros, hágó és völgy található, mely az Adriai-tengerpartot és a szárazföldet, illetve a Morava–vardári-völgy közötti, valamint a Duna völgye és a Marica völgye közti kapcsolatot könnyíti meg. Ezeket keresztirányú (transzverzális) útvonalaknak fogjuk nevezni.

A Balkán-hegység néhány középmagas hegyláncból tevődik össze, melyek közül több széles, gyakran lágy lejtésű völgygel tagolt. A központi hegykoszorút kettészeli az Isker folyó; ezenkívül a Balkán legmagasabb részein is szorosok találhatóak, mint a Ginci, az Arabakonak, a Šipka és mások. A Balkán-hegység régen és ma sem jelentett leküzdhetetlen akadályt a rajta vezető keresztirányú utaknak köszönhetően.

Nehezebben küzdhetők le az Adriai-tenger és a szárazföld közötti keresztirányú utak előtt tornyosuló akadályok. Ezek az utak a Dinári-hegység számos hegyvonulatán vezetnek keresztül, amelyek igen magasak és felszínükre a karsztos felépítés a jellemző. Jóllehet csak másodlagos jelentőségű az eltérés, mégis jól látható a Shkodra városától északra található adriai-tengeri partszakasz és a várostól délre fekvő epiruszi–albán partszakasz közötti különbség. A dalmát tengerpart karsztos szakaszán a keresztirányú utak ritkábban fordulnak elő, lényegesen rövidebbek, és a Neretva völgyétől eltekintve csak a tengerparti ormokon nyúlnak túl. Az epiruszi–albán térség keresztirányú utai viszont számos hegyláncon is áthaladnak, és szinte a félsziget szívéig hatolnak, főképp a Drin, a Shkumbin, a Devoll és a Semen folyók völgye mentén. Annak ellenére, hogy a Dinári-hegység karsztján átvezető keresztirányú utak leküzdése nagyobb feladatot jelent, a korszerű technikai eszközök segítségével jó és használható keresztirányú köz- és vasutakat lehetne kialakítani e helyeken.

Az első, rómaiak által kiépített keresztirányú út a *Via Egnatia* volt, mely Durrëstől és környékétől a Shkumbin völgyén, Ohridon (Lichnidis) és Édesszán (Edesse) keresztül vezetett Szalonikibe; innen a part mentén haladva jutott el Konstantinápolyig. A Római Birodalom fennállása idején a legfontosabb útvonalnak számított Róma, valamint az európai és ázsiai Kelet között. A bizánci és török uralom alatt is ez volt a legrövidebb út, amely Isztambult a Balkán-félsziget nyugati tartományaival, illetve Dél-Olaszországgal összekötötte. Napjainkban is nagy jelentőségű a Szaloniki–Bitola vasútvonal, amely a Bitola–Elbasan útvonallal kiegészülve a félsziget legélénkebb keresztirányú útvonala maradt. Egy másik keresztirányú útvonal Vlorë városából indul, s az albán tengerparton haladva a Devoll folyó völgyén át Kasztóriáig (Kastoria) és más dél-macedón városokig húzódik.

A dalmát részen a dubrovniki, kotori, spliti és a Neretva völgyén vezető utak kiemelt kereskedelmi és kulturális jelentősége már a rómaiak korában és később a

középkorban, sőt a XVIII. sz.-ban is meghatározó. A tengerparti részekben vezető utak rendkívül meredek, míg az ormon túljutva, a keleti oldalon enyhébb a lejtésük. Könnyebb tehát a Balkán-félsziget belsejéből a tengerpart felé haladni, mint ugyanezt fordítva megtenni.

Mégis létezik az Adriai-tengerpartnak egy olyan szakasza, mely a félsziget belsejével tartandó kapcsolathoz előnyösebb feltételeket biztosít. Ez a partszakasz, mintha odalapulna a félsziget partjaihoz, leginkább kelet felé húzódik ott, ahol a Medovi-öböl (Medovski zaliv) található, melyet bizton nevezhetnénk Shkodrai Kapunak⁴ (Skadarska vrata) is. A tenger mellék parti szakasza a hirtelen irányváltás következtében ezen a helyen törik meg először; a dalmát tengerpart északnyugat–délkelet irányba itt észak–dél irányt vesz fel. Itt található a Shkodrai Kapu. A partszakasz különleges alakzata miatt ez a szakasz közelebb fekszik a Morava–vardári-völgyhöz, mint az Adriai-tenger más részei. Ezenkívül Shkodrától Kosovóig és a Morava-völgyéig számos völgyre bukkanhatunk, melyeket alacsony oromok választanak el: a terület amelyen a Drin folyó átfolyik sokkal alacsonyabb, mint a tőle északra és délre fekvő hegyek. A völgyek során vezetett keresztül az a római út, amely Leznától (Lyssius) a kosovói Lipljanon (Ulpiana) keresztül Nišbe (Naissus) futott, majd a zetai út (zetski put, Via de Zenta), mely Shkodrát, a zetai Szerb Királyság székhelyét Kosovóval kötötte össze, és a Morava–Vardar folyó hosszirányú völgyén keresztül az isztambuli útra vitt. Ennek az útvonalnak a segítségével tartották egymással a kapcsolatot a velenceiek és a raškai Szerb Királyság. A Balkán-félsziget legjelentősebb útjává válhat ez a keresztirányú út az egész Balkán-félszigeten, amely a Dunát, a termékeny Havasalföldet és Dél-Orosz-alföldet az Adriai-tengerrel köti majd össze. A háború előtt vasút vonal építésébe kezdtek ezen a fontos szakaszon.

Az Adriai-tenger északi részén, a Kvarnerói- és a Trieszti-öböltől és a régi Aquilleától indulva, a karsztos mélyedések, szorosok és völgyek sora köti össze a tengerpartot a Száva és a Duna medencéjével. Az őskorban is kereskedelmi utak haladtak át a tájon, melyek virágkorukat a borostyánkő-kereskedelem idején élték. A római korban és a középkorban volt nagy jelentőségük. A XVIII. és XIX. sz. fordulóján közutat építettek ki, amely Triesztet és Fiumét Zágrábbal kötötte össze. Egyik út a hosszirányú karsztos völgyben halad Ljubljanától meg Sveti Petartól, és Kranjskán keresztül a keresztirányú utakig visz. Manapság a régi utak helyén vasút fut, melynek forgalma és a kereskedelemben betöltött szerepe jelentős a tágas Dinári övezetben, a Kárpát-medencében Belgrádtól Budapestig és még tovább, Prágáig. A tengeri hajózás révén, mely az Adriai-tengeren part menti és hosszirányú lehet, a dalmát és epiruszi–albán tengeri kereskedelem Fiumében és Triesztben összpontosul: emiatt jelentősen megnő az Adriai-tengert a Dunával összekötő keresztirányú útvonalak jelentősége.

⁴ M. Newbiggin. *Geographical aspects of the Balkan Peninsula*. London. 1916.

Harmadik fejezet

AZ ELSZIGETELŐDÉS ÉS ELSZAKADÁS JELLEMZŐI

Az elszigetelődés okai. – A hegyvonulatok. – Domborzati tagoltság és a zsupák

Ellentétben az elterjedés és kapcsolódás sajátosságaival, a következő földrajzi jellemzők minden éghajlati és biológiai hatásnak, emberi tevékenységből fakadó etnikai változásnak és mozgásnak gátat vetnek. A magas hegyek vidéke minden időben komoly gátak bizonyult. A rajtuk keresztüljutó népmozgás felmorzsolódott, és meggyengülve, lendületét veszítve, kimerült. Az elszigetelt vidékek népcsoportjai a külső hatások előtt zártak maradtak, és ennek következtében sajátos fejlődésen mentek keresztül, amely gyökeresen különbözik az elterjedés és kapcsolódás vidékeinek fejlődésétől.

Az elszakadás okai az összetett földrajzi körülményekben keresendők. Hatásuk különböző. Még a kis, rövid, de mocsaras parttal határolt folyók is meggátolták a lakosság mozgását, és még ma is határvonalat képeznek a félsziget egyes etnikumai között: ez figyelhető meg a Laba folyó esetében, melynek alsó szakasza a dinári lakosságot a kosovóitól választja el. A szerepet még inkább olyan folyók töltik be, melyek völgyei meredek és mélyek, mint a Morača, a Piva, a Tara völgye, melyek a Crna Gora-i (Montenegró) hegyi törzsek szállásterületeit választják el. Ugyanakkor egy hegygerinc nem olyan akadály, melyen lehetetlen keresztüljutni, főképp, ha a hegy mindkét oldalát pásztornépek lakják; a köztük található szurdokok sokkal leküzdhetlenebb akadályt jelentenek a közlekedésben. A hegyek és mocsaras vidékek, főleg, ha sűrű erdővel borítottak, a közlekedés szempontjából komoly akadályt képeznek. A félsziget középkori útjai, melyeken lovas karavánok haladtak, elkerülték a mocsaras völgyeket és mély szurdokokat, és inkább a hegyoldalakon és ormokon át vezettek. A Balkán-félsziget török időkben magára maradt lakossága előszeretettel vágott utat a hegyoldalakra és a vízvásztók mentén, de az utak iránya gyakran változott. Ezzel szemben a rómaiak által épített utak nem kerülték el a völgyek mélyét és a szurdokokat. A mai utak és vasutak ezek helyén vezetnek. Az elszigetelődés szerepe így módon a földrajzi tényezők figyelembevételével az idők folyamán és a civilizáció fejlődésével változott, a felsorolt példák az elszigetelődés és elszakadás kiemelt esetei.

Az emberek előtt leküzdhetetlenül tornyosuló akadályként, ezáltal az elszigetelődés és elszakadás állandó tényezőjeként álltak a hegyláncok, a több, egymás mögött húzódó hegyláncból és magasföldről álló hegyi masszívumok, melyek meredek oldalú völgyekben végződnek vagy mély és zárt karsztvölgyben érnek véget. Hasonló szerepet töltenek be az apró medencékkel tördelt hegyvidéki területek is. Az elszigetelődés ott a legnagyobb mértékű, ahol ez a kettő egyszerre található meg. Ezek a hatások, noha állandóak, nem feltétlenül kizárólagosak. Az akadály mértéke azzal az emberi erővel függ össze, amely az akadályok leküzdésére vállalkozik. Az egyenlet így állítható fel: minél erőteljesebb az emberi mozgás, annál nagyobb akadályok, még a legnagyobbak leküzdésére is alkalmas.

A Dinári-hegység tagoltsága nem gátolhatta meg a szerbhorvátokat abban, hogy mindenhova eljussanak és benépesítsék azt. A hegységek kevésbé állnak ellent az etnikumon behatolásának, mint az emberek aktivitásának és a civilizációk áramlásának. A Középső-Balkán és az Antibalkán (Sredna Gora) vonulatai nem gátolhatták meg a bolgárokat abban, hogy az egyik oldaláról a másikra jussanak, de elválasztja egymástól a patriarchális és török-keleti rendszer északi területeit a déli, erősen bizánci vonásokat mutató területektől. A kiindulóponttól távolodva a mozgalom egyre vértelenebbé válik és akár egy kisebb földrajzi akadály is megtörheti lendületét. A szerb vándorlás hullámai a Dunán és a Száván túljutva csak elszórtan vertek gyökeret a Maroson túl és a dél-magyarországi Szabadkától északra található homokvidéken; és ha túl is jutottak, csak rövid ideig vetették meg ott lábukat.

A továbbiakban nem foglalkozunk az elszigetelődés másodlagos tényezőivel (a mocsaras völgyekkel és kanyonokkal, a kisebb hegyi masszívumok és erdők szerepével stb.), hanem csak a nagy hegyi tömbök és hegyi akadályok jelentőségével, valamint a kisebb egységekbe (zsupa) tagolt domborzat hatásával, lévén ezek az elszigetelődésnek és elszakadásnak a főbb földrajzi okai.

A hegyvonulatok

Első helyen a Rodope-hegység, a Dinári- és Pindoszi-hegyrendszer említendő. A Rodope-hegység a legrégebb, a legkorábban kialakult hegyeivel a Balkán-félsziget magját alkotja. A hegytömb kialakulása a perm időszaktól korábbra datálható, azonban a terciér időszakban jobbra vetődések és a mélyvölgyek kialakulása jellemzik a térséget. A Dinári- és Pindosz-hegyvonulatok ennél fiatalabbak; a terciér és a későbbi időszakok gyűrődéseinek eredménye. A három egység eltérő geológiai szerkezetű; morfológiai fejlődésük különböző és domborzatuk is eltér egymástól. Ennek következtében az elszigetelődésben és elszakadásban betöltött szerepük is eltérő. Legelőször azonban azonos vonásaikat mutatjuk be.

A hegytömbök, vonulatok elválasztják egymástól a korábban említett kölcsönösen kapcsolódó és egymásra ható területeket. Ráadásul az ily módon elzártnak tekinthető vidékek lakossága többé-kevésbé elszigetelten élt, aminek következményeként az emberi tevékenység minden területén különbségeket tapasztalhatunk. A hegytömbök hatalmas szigetként viselkedtek, amiken a történelmi események és civilizációs áramlások megtörttek és megjuhászodtak, ahol csendes és magányos menedéket leltek az egymást követő sikeres hódításoktól, zavargásoktól menekülni kényszerülő lakosok. Ezeken a helyeken fejlődött ki és őrződött meg leginkább a balkáni pásztorkodás, az állattartók időszakos mozgásai és némely régi mesterség, valamint a patriarchális és törzsi rendszer legtisztább formája. A régi népek emlékei nyomán, melyek a hegytömbök oltalmában megőrződtek, és napjainkban szemünk láttára tűnnek el, a Balkán-félszigeti etnikai asszimiláció eltérő szakaszait figyelhetjük meg. Itt, ezeken a helyeken, akárcsak másutt a hegyek védelmében, az autonóm és független hegylakók életmódja gyökeresedett meg és rögződött az ellenállás fészkeiben. Végezetül innen indultak azok a migrációs hullámok, melyek elárasztották a kapcsolódással és egymásrahatással jellemzett területeket.

Az elmúlt évszázadok folyamán a félsziget nyugati része az elszigetelődés és elszakadás övezete volt, hiszen az Adria- és Jón-tengert a félsziget szárazföldi részével

összekötő keresztirányú utak elhagyatottak és használhatatlanok voltak. A Dinári-hegység délen Shkodra környékén, a Drin folyó völgyében végződik, északon Délkelet-Horvátországban folytatódik. Délen magába foglalja a Prokletije-hegyet, más néven Albán- és Montenegrói-Alpokat, északon a Triglav csúcsával végződik Kranjskában. Nyugaton, az Adriai-tenger felé az utolsó, rendkívül meredek hegyormok is részei, keleten pedig a Vrbas folyóig és Szarajevóig ér. Annak ellenére, hogy alacsonyabb és kevésbé masszív, mint a Rodope-hegység, a Dináridák elszigetelő és elválasztó jellege is megmutatkozik mészkőből álló hegygerincei, az 1200 méteres tengerszint feletti magasságokban található karsztfennsíkjai és zárt medencéi miatt. Hagyományos értelemben vett folyó a tájon nagyon ritkán fordul elő; a legnagyobb és leggyorsabb folyók 800 méter mély szurdokokban és keskeny völgyekben folynak, amelyeken nehezebb átkelni, mint a legmagasabb hegyeken. A Dinári-hegység ugyanakkor nem képez összefüggő, megszakítások nélküli gátat. A már említett keresztirányú völgyek, szorosok és hágók révén kisebb egységekre tagolódnak, melyek mindegyike hosszanti irányú karsztmedencékkel, völgyekkel barázdált. A völgyek a belső forgalmat könnyítik meg. A hossz- és keresztirányú mozgási lehetőségek a szerbhorvát lakosság megtelepedését tették lehetővé egészen a kranji határig: etnikai tekintetben ez a félsziget legegységesebb, legtisztább része. A balkáni őslakosság a szláv hódítás előtt a tengerpartra, valamint a Száva és Duna völgyébe húzódott; a tengerparti sávban csak az elmúlt évszázadokban olvadtak be véglegesen a szerbhorvát népességbe. A XIV. és XV. sz.-i török hódítás után a szerbeken, kiváltképp a szomszédos Raška vidékéről származókon volt a sor, hogy a Dinári-hegységben találjanak menedéket. A törökök csak elvétve hatoltak be a Dinári-hegység belsejébe, számukra ez Isztambultól távol eső peremvidéknek számított, ezért itt tapasztalható a legcsekélyebb török befolyás. Némely részek, mint például a karsztos Crna Gora, mely igazi hegyi és karszterődítmény, gyakorlatilag teljesen elzárt maradt, társadalmi tekintetben szigetként viselkedett.

Ezen vidékek lakossága teljesen magára hagyatva, a régi szerb állam civilizációjából és anyagi kultúrájából rendkívül sokat veszített. Visszatérve a patriarchális rendszerhez, önmagukból merítve teremtették meg saját civilizációjukat. A törzsi szervezet, mely gyakorlatilag eltűnt a szerb államiság ideje alatt, újból megjelenik és megerősödik, különösen Észak-Albániában, Crna Gorában és Hercegovinában. A nagycsaládok, az egy házban lakók közössége, tehát a zadrugák hamarosan újraszerveződnek. Valódi etnikai és társadalmi fiatalodás történt. Ez a *dinári patriarchátus* (dinarska patrijarhalnost), mely ilyen tiszta formában nem figyelhető meg egyetlen más övezetben sem. Ez azonban nem a természeti népek (Naturvölker) patriarchátusa. Csupán a dinári zadrugák és törzsek külső formája emlékeztet bennünket a primitív formákra. A dinári társadalom szelleme mindent átfogó evolúción ment keresztül. A dinári törzsek és zadrugák több évszázados történelmi tapasztalatnak voltak birtokában. Közöttük a magas erkölcsi elvek és szilárd néphagyomány őrződött meg. A balkáni patriarchátus bemutatott formája tehát a *tökéletesített és fejlett patriarchátus*. A Dinári-hegység etnikai jellemzőjének tekinthetjük.

A Rodope-hegység, mely a Marica és a Struma folyó között magasodik, magába foglalja a tényleges Rodopét, a Pirint a Bozdaggal együtt és Rilát. A félsziget legkompaktabb, egyúttal a legmagasabb hegysége. Ellentétben a Dinári-hegységgel, anyaga leginkább gránit és kristályos szerkezetű kőzet; a helyenként előforduló karszt csak Pirin és Bozdag kristályos szerkezetű mészkövében található meg. Mint egy hatal-

mas gát, a Rodope-hegység elválasztja a Balkán-félsziget keleti felét a központi és Morava–vardári-völgytől; többször képezett természetes politikai határt. A harcok trák törzsek szállásterülete volt ez; az itt lakó, pásztorkodó cincárok vélhetően a trákok és a félsziget északi részéről származó, de a vidékre leköltözött, félig latinizálódott lakosok ivadécai. Nagy részük elbolgárosodott. A török hódítás ideje alatt a hegységet török pásztorok, főképp jürükök népesítették be. Hatásukra sok bolgár, és valószínűleg a bogumilok is, felvették az iszlám vallást; ők a mai pomákok, akik törökökkel együtt képezik a rodopei lakosság többségét. A Rodope-hegység etnikai szerepe, mint láthatjuk, a Dinári-hegységétől némiképp eltérő. Mint elszigetelődési terület, megőrizte az ide menekülő autochton törzsek sajátosságait; így néhány bolgár törzset is. Azonban földrajzi helyzeténél fogva, Isztambul és Kis-Ázsia közvetlen közelsége, valamint a tágas legelőterülete miatt magához vonzotta a jürüköket, így az elmúlt évtizedekig inkább török és muzulmán hegységnek számított, sokkal inkább, mint bármely más hegység a félszigeten.

A Balkanidák, mint azt már említettük, közepes magasságú hegláncok sora, amelyeket több helyen mély völgyek tagolnak, lehetővé téve a Duna menti síkságok és a Marica völgye közötti kapcsolattartást. Ezáltal lényegesen jelentéktelenebb akadályt képez, mint mondjuk a Dinári- vagy a Rodope-hegység. Csak a Középső-Balkán és a délebbre található Antibalkán (Sredna Gora) viseli magán az elszigetelődés tulajdonságait. A középkorban ide húzódtak vissza az aromunok vagy vlachok, akik Bizánc ellen fellázadva megalakították a Vlach–Bolgár Császárságot. Az ezt követő évszázadokban teljesen elbolgárosodtak; a vidék bolgár lakosságának antropológiai és lélektani jellemzőiben csak kevés olyan nyom maradt amely a vlach–bolgár származásukra utal. A Balkán-hegység megközelíthetetlen vidékeit, a Középső-Balkán-hegységet és a Sredna Gorát gyakorlatilag csak bolgárok lakják. A vidék néhány városa és falva a szultánnak tett katonai szolgálatai révén bizonyos fokú autonómiát élvezett. A török hódítás után a magára hagyott lakosság újból visszatért a patriarchális rendszer állapotába. Nem tértek vissza ugyanakkor a régi társadalmi berendezésükhöz, a törzsek és zadrugák intézményéhez.

A Pindosz-hegység sűrűn egymás mellé zsúfolódó hegláncokból áll, melyek Thesszáliából és Epíruszból indulnak és Szerbiában, a Šar-hegységben végződnek. A Dinári-hegységnél nyitottabb, attól lényegesen délebbre helyezkedik el, ennek következtében a délszláv megszállás nem jutott el olyan mértékben a Pindosz-hegységbe, mint ahogy azt az előbbi hegységek esetében tette. Emellett az Isztambultól mért távolsága is nagyobb, mint a Rodope-hegységnek. Ez a két tényező az oka hogy az elszigetelődés és elszakadás a Pindosz-hegységben jelentős mértéket öltött. A szláv hódítók előtt ide húzódott a nagyszámú, romanizált, bizánci civilizáció elemeivel átítatott autochton lakosság. Az aromunok száma a középkor folyamán olyan nagy volt, hogy a hegység déli része Thesszáliában és Epíruszban a Nagy- és Kis-Vlachföld (Mala-, Velika-Vlaška) nevet viselte. Az aromunok legnagyobb számban ma is a Pindosz-hegységben találhatók, annak ellenére, hogy a déli részeken hellenizálódtak, az északiakon pedig szlávosodtak. Ma is jól nyomon követhető ez az etnikai asszimiláció. A Pindosz-hegység déli és központi részeit benépesítő jugoszlávok⁵ a félszigeti

⁵ Az etnikai hovatartozást jelölő eddigi délszlávok (Južni sloveni) kifejezés helyett itt találkozhatunk először a „jugoszláv” etnikai fogalommal, melyet itt csak rokon értelmű szóként kezel a szerző. (ford.megj.)

jugoszlávoktól néhány nagyon archaikus vonásban, szokásban és tulajdonságban különböznek. A Pindosz-hegység elválasztó és elszigetelő tulajdonságai a régi balkáni lakosságra, az albánokra hatottak leginkább, akik már a jugoszlávok ideköltözése előtt lakták a vidéket. A Pindosz-hegység elválasztotta és elszigetelte őket a Kelet felé vezető hosszirányú utaktól, és ezzel együtt a keletről érkező kulturális hatásoktól is, melyek kiindulópontja Konstantinápoly és Szaloniki volt. Emellett az adriai albán tengerpart, mely nagyobb részében mocsaras, és kikötésre alkalmatlan, az egyetlen Vlora (Vlorë) kikötőt leszámítva, nem vonzotta az olasz földről induló kulturális hatásokat. Ez az egyik fő oka, hogy az albánok a régmúlt időtől fogva a mai napig etnikailag érintetlenek maradtak, és gyakorlatilag ugyanabban a primitív állapotban találhatók, mint korábban.

Végezetül megjegyzendő, hogy a négy hegység nagyban hozzájárult a Balkán-félszigeten kialakult, illetve az ezen a vidéken is gyökeret vert civilizációk terjedéséhez. Ezzel majd a következő fejezetek egyikében bővebben foglalkozunk.

Domborzati tagoltság és a zsupa

A domborzat tagoltságára sokáig úgy tekintettek, mint a Balkán-félsziget külön jellegzetességére. Ennek szellemében az etnikai jelenségek nagy számát és a félszigeten lejátszódott történelmi és politikai események okait a domborzati sajátosságokban keresték. A most bemutatásra kerülő példákban az állítások túlzott voltára mutatunk rá.

A domborzat tagoltsága a félsziget nagy részének kifejezett jellemzője, de ez nem csak a Balkán-félsziget sajátja, és nem képez kizárólagos jelleget.

Általánosságban Észak-Európa minden vidékén, a Pireneusoktól, Alpoktól és Kárpátoktól északra, a terciér előtti gyűrődéseknek köszönhetően a domborzat egységesebb és lágyabb, mint a mediterrán térségben amelyek a legutóbbi, a terciér és terciér utáni időszakban lezajlott, tektonikus mozgások nyomait viselik magukon. Ez utóbbiak a domborzat fiatal voltával jellemezhetőek, mely a tektonikus mozgásoknak tudható be. A friss tektonikus mozgás következménye az élénk erózió, ezért a mediterráneum eróziós formái kifejezettebbek, völgyei mélyebbek és meredekebbek, mint az Alpoktól északabbra található vidéken. Ebből egyenesen következik, hogy a mediterrán vidékek esetében elvétve fordulnak elő széles folyómedrek, és még ritkábbak az olyan mély szurdokok nélküli, enyhébb formájú folyómedrek, mint a Szajna, vagy az orosz és német folyók némelyike. A mediterrán folyók több medencén keresztül folynak, mély folyóvölgyekben, gyakran egyik medencéből átfolyva a másikba.

A Balkán-félsziget a dél-európai zónához tartozik a maga tagolt és fiatal domborzatával. A tektonikus medencék és folyómedrek egyértelmű határokkal rendelkeznek, egymást követik vagy szétszórtaak a hosszirányú völgyekben vagy hegységekben. A völgyeken keresztül nagy folyók folynak, melyek a medencéket összekötik egymással. A hegységekben található tektonikus medencék az elszigetelődés és elszakadás széles sávjában találhatóak, megerősítve ezzel a terület sokszínűségét. A földrajzi egységek egészében a medencék eme két fajtája alkotja a természeti táj kisebb egységét, a délszláv zsupákat (župa).

A domborzat zsupákba történő tagolása kifejezettebb a félsziget nyugati és központi területein, mint a keleti részeken, ami alól a Rodope-hegység képez kivételt.

A Balkán-hegységtől északra elhelyezkedő Al-Dunai-síkság és a Marica völgye nagy földrajzi egységek, melyek ennek ellenére rendelkeznek másodlagos folyómedrekkel és tektonikus medencékkel. A zsupák száma magasabb és jellegük kifejezettebb a Közép-Balkán és a Sredna Gora között; nyugatról kelet felé felsorakozva szubbalkáni völgyet képeznek. A félsziget nyugati részén, Ništól északra található Moravai körzet mély szurdokoktól mentes, lágy domborzati formákkal jellemezhető: minden irányban könnyű és egyszerű a kapcsolattartás. Ezzel szemben az a terület, ahol a Dél-Morava folyik Nišig, ahol a Vardar és mellékfolyói találhatóak, számos tektonikus medencével tagolt, melyek sakktábla jellegű kölcsönöznek a félsziget központi részének. A félsziget nyugati részében található zsupák, különösen a Pindosz- és Dinári-hegységben, számosabbak és jobban körülhatároltak, jóllehet területileg kisebbek az előzőektől.

A zsupák lakosságának elszigetelődése abból a nehézségből ered, amellyel a lakosságnak meg kell küzdenie a zsupák között húzódó hegyormokon átjutva. Minél nagyobbak az átkelés nehézségei, annál elszigeteltebbek a zsupák. Ha olyan völgyekkel vannak összekapcsolva, melyeken át lehet jutni az egyikből a másikba, a zsupák kevésbé lesznek elszigetelve. Ezért a nagy völgyekben fekvő zsupák kevésbé vannak elvágyva egymástól, mint azok, amelyek a hegységekben találhatóak. A legelszigeteltebbek a karsztmedencék, melyekből kiemelkedően sok van a Dinári-hegységben. Minden oldalról sziklás ormokkal és mélyen barázdált, meredek sziklafalakkal vannak körbevéve, melyekhez gyalogosan igen nehéz eljutni; a karsztmezők és medencék közötti kapcsolat gyakran a legkisebb mértékűre csökken.

Az elszigetelődésnek az imént felsorolt morfológiai okain túl más, döntő okai is lehetnek. A hegyeket, hegyszorosokat borító erdők, melyek a zsupák között fekszenek, még nehezebbé tehetik a kommunikációs útvonalak használatát. Ha a medencék vízzel teltek, akkor a víz a kezdetleges körülmények között könnyen az elválasztó szerepét tölti be. Néha előfordul, hogy az akadályok miatt a két zsupa között lakatlan terület alakul ki, ami egyre növekszik, és a patriarchális rendszer megerősödésének egyenes következményeként egyre ritkábban járnak keresztül rajta. A felsorolt példák a zsupa elszigetelődésének morfológiai és vegetációs okai.

A zsupa elszigeteltségének foka társadalmi tényezőktől is függ: a fejlettség mértékétől vagy a nép civilizáltságától. Ezzel kapcsolatban csupán a következő megjegyzéseket tesszük.

Nem kell azt hinni, hogy a patriarchális rendszer ideje alatt a zsupák közti közlekedés egészen elenyésző volt. A patriarchátusban élő lakosság megszokta, hogy az utat gyalog teszi meg a hegyeken túlra is, miközben súlyos terhet visz a hátán. Nem volt rákényszerülve arra, hogy a szomszédokkal történő kapcsolattartás és az árucserre feltételeként a közutat vagy a vasutat használja, melyek egyébként sem léteztek. A hegyeket az alig látható utakon is leküzdhatték. Ennek következtében a patriarchális rendszerben az utakon történő közlekedést gyakran a szórványos, esetleges útvonalakkal cserélték fel, melyek jól kitaposott ösvényeken vezettek. A patriarchális társadalom elsősorban állattartással foglalkozott. A szomszédos zsupák pásztorai nyájaikat hajtva gyakran találkoztak a legelők keresése közben. Az állatok legeltetése során végzett helyváltoztatás során a szomszédos és távolabbi zsupa területén is letelepedhettek időszakosan. A patriarchális rendszer idején ment végbe a Balkán-félsziget történetében a legtömegesebb migráció is, amely során különböző zsupák lakosai keveredhettek. Ez nem a falusi népesség városba tömörülése volt,

amint azt most Európa számos területén láthatjuk, hanem egy zsupa lakosságának teljes szétszóródása, letelepedése a másik zsupa településein.

A zsupák lakossága eltérő evolúciós hatásoknak voltak kitéve: különböző lelki-alkati, nyelvi sajátosságokkal bírtak, sajátos viseletet és szokásokat alakítottak ki. Mivel a domborzat tagoltsága a félsziget központi és nyugati részében kifejezettebb, mint a keleti részeken, így az etnográfiai sokszínűség is nagyobb a központi és nyugati területeken és a keleti részek kevésbé tagoltak. Úgy tűnik, a domborzati tagoltság különleges etnográfiai tarkaságot eredményezett, amit akár egy és ugyanazon balkáni nép esetében is tapasztalhatunk. A törzsi rendszer csak nyugaton, Crna Gora és Hercegovina karsztmedencéiben, a Lim, Morača és Tara folyók elszigetelt völgyeiben, valamint a Piva és Tara szurdokai között lévő, szinte járhatatlan területeken őrződött és újult meg. Hasonló elszigeteltséggel találkozunk a Radika és Velika folyók torkolatánál Nyugat-Macedóniában, ahol a régi mijak és brsjak törzsek élnek, ma már törzsi szervezet nélkül. Észak-Albánia számos törzse vagy ún. *fise* is élesen különálló zsupákban él. A domborzat formája valós hatással volt a dinári törzsek számának alakulására is. Crna Gora karsztos vidékén a kis, zárt medencékben lakó ún. Katuni körzet törzseinek (plemena Katunske Nahije) létszáma ma is kisebb, mint a szomszédos törzsekhez tartozóké (Vasojević, Drobnjak, Kući), akik a Lim és Tara folyók széles völgyeit népesítik be. A karsztos térségekben illetve a folyók menti zsupák közti különbség a törzset alkotók létszámában is tükröződik.

A domborzati tagoltság nem kizárólagos oka az etnikai sokszínűségnek. Emellett szintén földrajzi ok még a különböző zsupák éghajlati sajátossága. A további okok a társadalmi és lelki sajátosságokból adódnak.

Negyedik fejezet

AZ ÉGHAJLAT, A TALAJ ÉS A NÖVÉNYZET

Éghajlati övezetek. – A talaj, az éghajlat és a domborzat összefüggése. – Eltérő növényzet a Balkán-hegységtől és a Kopaoniktól északra és délre. – A mediterrán karszt növényzete. – Vegetációs övezetek

A Balkán-félsziget Közép-Európa kontinentális, Kelet-Európa sztyeppei, illetve és a délről és nyugatról ható mediterrán éghajlat befolyása alatt áll. Az éghajlati övezetek a szomszédos területekről átnyúlnak a Balkán-félszigetre is. Elterjedtségük nem annyira a földrajzi szélesség, mint inkább a morfológiai tulajdonságok függvénye, melyek elősegítik vagy gátolják az éghajlati tényezők behatolását. A nagy hegységek, különösen a nyugatiak, mindemellett sajátos éghajlati körülményeket is kialakíthatnak, amely erősen emlékeztetnek az Alpok vidékének éghajlatára.

A félsziget jelentős nagyságú területén a mediterrán éghajlat uralkodik: ez a görög-ékei terület, mely egybeesik az eurázsiai sajátosságokkal jellemzett területtel. Ez az éghajlat a tenger irányából a Marica és a Vardar völgyein át hatol be a szárazföld belsejébe, azonban a köztük tornyosuló zsupahatárok megakadályozzák a mediterrán éghajlat elterjedését. Ennek következtében a mediterrán éghajlati hatások valójában csak Veleszig érezhetőek a Vardar völgyében, és Plovdivig a Marica völgyében. Ettől északra a földközi-tengeri (mediterrán) éghajlat hatása bizonyos növények honossága révén mutatható ki. Ezeket a helyeket, ahol ilyen módon van jelen a mediterrán éghajlat, éghajlati öblöknek nevezhetjük.

A szárazföldi magas hegyeknek köszönhetően, melyek több helyen is érintik a tengerpartot, a trák-macedón tengermellék éghajlata inkább átmenetet képez a szárazföldi és mediterrán éghajlati övezetek között.

A görög-ékei területtől északra található tágas szárazföldi (kontinentális) tömb nélküli a mediterrán éghajlati hatásokat. Az Adriai-tengerpart szűk, két-három kilométeres sávját kivéve. A mediterrán éghajlati hatások csak elszórtan és helyenként hatolnak be a szárazföld belsejébe, leginkább a völgyeken és szorosokon keresztül, melyeken a keresztirányú utak vezetnek a szárazföld belsejébe. Északon a Neretva völgyében egészen az Ivan-planináig (Ivan-hegy), a Boszniát Hercegovinától elválasztó hegyig érezhető hatásuk. A mediterrán éghajlat legmélyebb „öblei” az epiruszi-albán tengermelléken vannak, mert a Pindosz-hegységbe is behatolnak, és annak csúcsáig jutnak. A Drin-völgyében a mediterrán hatás a Vezirov Most (a Vezír hídja) pontig érezhető, ahol az ún. macchia növényzetre, erre a tüskés, pozsgás levelű, sűrű bozótos, cserjés növénytársulásra és más mediterrán növényekre bukkanhatunk. A Mat völgyéből kiindulva, számos akadályt legyőzve, egészen annak lezárását képező Pindoszi-szorosig és a Fekete-Drinig elszórt macchialigetek, szőlők és gesztenyések látványa lepheti meg a szemlélőt. Kevésbé mélyek, de annál szélesebbek a Shkumbin és Semen folyók völgyének „öblei”. Az első esetében az olajbogyó

még Elbasan környékén is megterem. A mediterrán éghajlat tehát a kapcsolódás és elterjedés tulajdonságával rendelkező területeken behatol a szárazföldre, és annak az elszigetelődés és elszakadás jellemzőivel leírt vidékek vetnek gátat.

A görög-égyei területen, és a keskeny Adria menti övezetek felsorolt dél-észak irányú „öblein” kívül a félsziget fennmaradó részén kontinentális éghajlat uralkodik, ezen belül a közép-európai vagy a dél-orosz sztyeppe-i éghajlati sajátosságokat tapasztaljuk. Ezt különösen Dobrudzsában, az Al-Dunai-síkságon Deliormanig (Ludogorie) és a pontuszi Trákiában érezhetjük. A félsziget legnagyobb része a kontinentális időjárás hatása alatt áll. A félsziget ezen részei viszont délebbre helyezkednek el, Lombardiával azonos szélességi fokon, minek következtében a közép-európai időjárás nem ritkán ettől eltérő tulajdonságokat mutat. Először is, az időjárás változatos. Különbségek vannak a Kárpát-Balkán-hegység ívének keleti és nyugati fele között csakúgy, mint a Rodope-hegység két oldala között; a Nyugati-Balkánig, de még a Szerbiában lévő Timok völgyéig is érezhetők a pontuszi éghajlati hatások. Más, kevésbé kifejezett különbségek egyes zsupák között tapasztalhatók. Némely, a félsziget belsejében található, szélről jobban védett zsupák kedvezőbb éghajlattal rendelkeznek: ott a szőlő, gesztenye, dió és más gyümölcsök több termést hoznak a félsziget más részeihez képest. Ez a helyzet Szerbiában is, a Kopaoniktól északra elhelyezkedő Župa-medencében, Metohija, Tetovo medencéiben, az Ohridi-tó melletti Debrcában, a Lim egyes vidékein és Bulgáriában a szubbalkáni éghajlatú medencékben.

A Balkán-félsziget északi része, ha azt nézzük, hányadik szélességi fokon található, déli fekvésűnek számít, éghajlatát tekintve azonban a közép-európai és pontuszi területek hatása alatt áll. A kettős hatás morfológiai okai: a félsziget nyitottsága mindkét irányba, a Száva és Duna felé nyitott völgyek, különösen a Morava völgye, valamint a félsziget általános dőlése észak felé.

A talajt borító porhanyós anyag földrajzi eloszlása, különösen az agyag, mely a sziklák mállásával keletkezett, szoros kapcsolatban áll a klimatikus viszonyokkal. A lösz, mely a Dunai körzetet jellemzi, ennél korábbi éghajlati viszonyok eredménye. Azonban a félsziget Kárpát-Balkán-hegységívtől keletre eső felében még most is gyakran figyelhető meg a szelek szárnyán emelkedő porfelhő: a sziklák felületét a szél által hordozott homokszemcsék legyalulják. Így alakulnak ki ma is a löszhöz hasonló képződmények. Kétségtelenül a mai vagy korábbi diluviális éghajlat eredményei a folyóhordalékok, morénák és a fluvio-glaciális murva. A félszigeten rendkívül elterjedt a tavi eredetű hordalék: a homok, kavics, agyag, mészagyag és az édesvízi mészkő, melyeknek nincs közük a mai éghajlathoz. Mégis az a tény, hogy különböző módon morzsolódnak és hogy más állapotban őrződtek meg, az éghajlati tényezők eredménye.

A következő fejezetben kimerítőbb részletességgel beszélünk majd a talajt borító talajréteg és a növényzet kapcsolatáról. Itt csak a legáltalánosabb vonásokat jegyezzük le földrajzi sorrendiségükről. Kezdetnek a porhanyós anyag felosztását három sematikus keresztelvényen mutatjuk be.

Világosan megkülönböztethető rajtuk a Kopaoniktól és a Balkanidáktól északra található tágas fennsík, melyekről szigetekként emelkednek ki a hegyek. A felszín itt gyakran tavi vagy tengeri hordalékkal borított. Rájuk vastag agyag- és humuszréteg került, ami a szigetként kiemelkedő hegyet is borítja. A hosszúkás, lágy lejtésű völgyekben az agyag és a humusz, mely a folyami hordalékkal keveredett, nagy vastagságot érhet el. Ilyen jelenséggel találkozhatunk a Ništól északra lévő moravai

Szerbiában, a Balkán-hegységtől északra fekvő bolgár területeken és az észak-boszniai vidéken, ahol a kopár sziklák a legritkábbak, és ahol a lösz és a többi porhanyós talajfajta a legelterjedtebb és legvastagabb.

A Kopaoniktól és Balkán-hegységtől délre, a félsziget központi részein tágas, löszmentes területek keletkeztek, a porhanyós anyag kevésbé van jelen, mint az északi részekben, de még mindig gyakoribb, mint a tenger melléki területeken. Ellentétben az északi területtel, ez az átmeneti zóna tágas medencékből tevődik össze, melyeket még nagyobb kiterjedésű hegyek választanak el egymástól. Itt már gyakrabban találkozhatunk kopár sziklával. Porhanyós talaj, homok és tavi eredetű agyag csak a medencék mélyén található, ritkább a medencék oldalán és egészen elvétve található a teraszokon. A folyó hordaléka által kialakított olyan hordalékkúpok (plavina) gyakoriak, melyeket a medencék peremén láthatunk. Ritka az olyan agyag, mely a szétmállásának helyén maradna (elúvium), a folyók vizével együtt a medencékbe és a völgyek mélyebb részeibe került. Ez utóbbi típushoz tartoznak a thesszáliai medencék és a trák-macedón tenger melléig elterülő vidékek. Ezzel szemben az igazi Albániában a talajtakaró természete inkább hasonlít az északi részek talajához: ezenkívül az albán tenger melléken jelentős mértékben fordulnak elő újharmadidőszakban képződött tengeri üledékes kőzetek is.

Thesszália déli részén található égei területek – vizsgálatunk szempontjai alapján – a kopár szikláikkal jellemezhető, jól ismert tiszta mediterrán típusnak felelnek meg. A termékeny és porhanyós termőtalaj vékonyabb és kisebb kiterjedésű a medencékben és völgyekben, a hegyoldalokról gyakorlatilag hiányzik, kivételt csak azok a hegyek képeznek, amelyek olyan magasságba emelkednek, amely felett már nem érezhető a mediterrán hatás.

Az Adriai-tenger mellék legkopárabb vidéke a Fiumétól (Rijeka) a Kotori-öböl (Boka Kotorska) terjedő rész. A földtakaró jellegét tekintve a mediterrán karszt típusába tartozik. A vidék domborzatára az Adriai-tengertől a Bosznia-Hercegovina határát képező hegyláncig az egymás fölé emelkedő fennsíkok jellemzőek, melyek mészkőből állnak. Kopárságuk oka nem kizárólag a mediterrán éghajlatban keresendő, hanem a karszton lejátszódó folyamatokban is. A kémiai mállás során keletkező agyag és a porhanyós talaj a sziklák repedésein keresztül a föld belsejébe jut. A termőtalaj ilyen mértékű, teljes eltűnése csak a karsztvidéken figyelhető meg. A termékeny föld, a mállás során keletkezett agyag, különösen a vörös föld (terra rosa) csak egyes völgyek, mélyedések, karsztmezők mélyén fordul elő, ahol esetenként tavi hordalék is található (Kosovo, Petrovo Polje, Sinjsko Polje, Dalmácia).

A vegetációs zónák, az erdők, legelők és mezők földrajzi fekvése szoros összefüggésben van az éghajlati típusokkal, és mindemellett a laza szerkezetű talaj elterjedésével is egybeesést mutat.

A Balkán-félsziget legnagyobb kiterjedésű túlevelű erdői a négy nagy hegység területével esnek egybe, s csak egészen kivételes esetekben található másutt. A hegyi legelők (*suvatok és katunok*) alpesi sávja a nagyobb kiterjedésű legelők övezetét alkotja a Balkán-félszigeten. Ezen a területen a glaciális kor növényzetének egyes képviselői is fennmaradtak. A magas hegységek határt képeznek egyrészt a mediterrán, másrészt a közép-európai növényzeti övezetek között.

A mediterrán növényzet terjedése a Dinári-, a Balkán-, az Antibalkán- és Rodope-hegységgel törik meg. A hosszanti és keresztirányú útvonalak és völgyek mentén

ennek ellenére a félsziget belsejébe hatolt számos adriai-tengeri növény. Említettük már a mediterrán növényzet „öbleit”, melyek a megváltozott mediterráni éghajlat övezeteivel megegyező helyen vannak. A körülményekhez legjobban alkalmazkodó növények a félsziget legmélyebb pontjaira is eljutottak. Találkozhatunk velük a Morava és Vardar vízválasztójánál, Vranje környékén, a Kačanik-szoros vidékén, Szkopje és Kosovo között, valamint a Balkán-hegységtől délre fekvő katlanok sorában.

A növényzet tekintetében legpontosabb határvonal az Antibalkán (Sredna Gora), a Marica és Isker folyók közötti vízválasztó, a Szkopje melletti Crna Gora-hegység és a Šar-hegység érintésével húzható meg. Ez a határ az északi erdős vidéket választja el a déli, többé-kevésbé fátlan tájaktól, melyek nyáron felperzselt vidék látszatát kelтик. Az előbbiekhöz tartozik az épíruszi–albán vidék nagy része is. A félsziget másik kopár területe az Adriai-tenger Dinári-hegységtől nyugatra húzódó partvidéke. Csak a legmagasabb hegyek törik meg a táj egyhangúságát azzal, hogy csúcsaik közelében zöldellő erdők és hegyi legelők váltakoznak.

A vázolt határtól északra a talaj dús növényzettel, legelőkkel, mezőkkel és nagy-kiterjedésű lombhullató, ritkábban örökzöld erdőkkel borított. A Kárpát-Balkán-hegységek ívétől nyugatra található erdők zöldebbek a keletieknél. Az elsők között is elsőbbségük van a boszniai és a moravai Szerbia területén található erdőknek. Ezek a vidéken az erdő eléri a közép-európai erdők sűrűségét. Az erdőirtás után hamar újból felnő. A XV. sz.-i török hódítás elől menekülve a šumadjiai lakosság teljesen elhagyta lakhelyét, minek következtében négy évszázad alatt Šumadija (Erdővidék) a szó legszorosabb értelmében erdővidékké vált. Metohija a középkorban sűrűn lakott vidéke az országnak, és az is marad egészen a XVII. sz. végéig. Az 1690. évi nagy szerb népvándorlás után a lakosság nagymértékben megritkult. Erdei fák lepték el a néhai utakat, falvakat, templomokat, az egész vidék hamarosan a fák és bokrok helyenként átjárhatatlan birodalma lett. Kisebb mértékben, de hasonló jelenség játszódott le Kosovo esetében, ahol az erdők irtása ugyanabban az időben történt, mint Metohijában, és később is folytatódott, de amint érintetlen maradt egy földdarab, ott ismét cserje és bozót nőtt.

Az erdők nemcsak a hegyeket borították el, de a legalacsonyabban fekvő völgyeket is. Itt az iszalagos, folyondáros sűrű erdők nőttek, melyek neve *lug* (berek). A Száva folyó mocsaras folyómellékei messze földön ismertek voltak Szlavóniában és Mačva vidékén (Macsóban) is. Az erdei alakzatok rendkívül érdekesek a félsziget keleti felében, Deliormanban (török szó, jelentése bolond erdő) és az Istrandža-hegység északi részében. A sztyeppei éghajlat határán az erdő elkorcsosul, a fák csenevésznek, gyakran hajlottak és göcsörtösek, egy füledt és fojtó erdőt láthatunk, ahol a nyár folyamán a rovarok hadai tenyésznek.

Az északi vidék nemcsak zöld erdeivel, legelőivel és mezőivel ékeskedik. A gyümölcsösök, melyek leginkább szilvafákkal zsúfoltak inkább a nyugati részekre jellemzőek a keletiekkel szemben. A gyümölcsösök és gabonaérlelő mezők a síkságokat és a dombos vidékeket borítják, és egészen a hegyek tövéig húzódnak. A rövid gyökerű, de hosszú levelű kukorica a nyugati részben, Szerbiában és Boszniában a nyári esőknek köszönhetően jobban terem, mint a félsziget többi részén. Észak-Szerbiában terem a legminőségesebb és legtöbb kukorica.

A jelzett határtól délre eső táj látványa meglepő. A legközvetlenebb és legélesebb változást az erdős és zöld Boszniából a tengerpart felé haladva tapasztalhatjuk meg,

amikor a kopár és karsztos földre, a fehéres és szürkés sziklával borított vidékre érünk. Kevésbé szembeötlő az ellentét, ha a félszigetet észak-dél irányban szeljük át, Nišből Szalonikibe tartva, vagy a Sredna Goráról a Marica folyó völgyébe ereszkedve. Ekkor fedezhetjük fel a többé-kevésbé széles átmeneti sávot a zöld vidék és az Égei övezet között. Az átmeneti sávban – kivéve, ha az a magas hegyekben van – nem találkozunk erdővel, a legelők és mezők csak ritkák. A hegyoldalak bokrokkal és fiatal tölgyfákkal borítottak – ezt az alakzatot *hrastalak*nak (tölgyesnek) nevezzük –, ahol az egyszer kiirtott fák és bokrok csak nehezen nőnek újra. A gabonatermő mezők ritkábbak, az aratás jelentősége kisebb, mint az északi övezetben, a kukorica pedig kifejezetten csenevész. Az északi területeken kevésbé termesztett növények délen általánosan elterjedtek: a szőlő, az eperfa, a dohány, a rizs, a mák, a szezám és más növények. Az eperfák nemritkán nagy területeket foglalnak el. Az átmeneti zónán keresztül juthatunk el az Égei-tengermellékre, melynek mediterrán növényzete jól ismert.

